

DUGO PUTOVANJE IZ SOCIJALIZMA

Ljubivoje PRVULOVIĆ

Tranzicijski i drugi šokovi. Ekonomska saradnja Srbije i Crne Gore sa Ruskom Federacijom – strateško partnerstvo u kojem jedna strana u razmeni beleži deficit od preko 88 procenata. Može li srpska privreda da preživi otvaranje ruske privrede prema Zapadu?

POLJNOTRGOVINSKA RAZMENA SFR JUGOSLAVIJE

sa Sovjetskim Savezom u periodu do sloma sistema realnog socijalizma apsorbavala je oko jedne trećine njene ukupne razmene roba i usluga sa inostranstvom, od čega je razmena sa Ruskom Federacijom pokrivala najmanje 70 odsto. Toliko je iznosilo i učešće Ruske Federacije u ukupnom izvozu i uvozu SSSR-a¹. S druge strane, udeo SFRJ u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni SSSR-a iznosio je 3,1 odsto uz permanentni suficit na jugoslovenskoj strani².

Struktura međusobne razmene bila je povoljna za SFRJ, koja je iz Sovjetskog Saveza najvećim delom uvozila energetske i druge sirovine, a izvozila mašine, opremu i transportna sredstva, strugove za rezanje i obradu metala, industrijsku robu široke potrošnje (obuća, konfekcija, trikotaža), lekove i druge industrijske proizvode visokog stepena obrade³.

Nažalost, raspad SFR Jugoslavije, ratni sukobi na teritoriji novih država nastalih na njenom tlu, sankcije međunarodne zajednice, razaranje ekonomske infrastrukture i vitalnih ekonomskih objekata u toku vazdušne intervencije NATO-a u proleće 1999. godine praktično su prekinuli robnu razmenu između SCG i Rusije. Naime, već u periodu sankcija ona se drastično smanjila i odvijala uglavnom neformalnim kanalima.

Ali, značajnom padu ekonomske saradnje SCG sa Rusijom, i pre sankcija i teške političke situacije u Jugoslaviji, već su doprinele i tranzicione promene

¹ Народное хозяйство РСФСР в 1990 г., Москва, 1991, с. 53.

² Внешние экономические связи СССР в 1990 г., Стат. сборник, Москва, 1991, с. 11.

³ Ibid., str. 200-204,

i ekonomske teškoće u Rusiji, kao i posledice raspada Sovjetskog Saveza i fragmentacija njegovog jedinstvenog ekonomskog prostranstva.

Efekti postsocijalističke tranzicije

Postsocijalistička tranzicija u Ruskoj Federaciji započeta je sredinom 1992. godine nakon raspada Sovjetskog Saveza i konstituisanja Ruske Federacije kao samostalne i nezavisne države. Taj proces koji karakterišu radikalne ekonomske reforme u pravcu transformacije komandno-planske u tržišnu privredu, odnosno, napuštanje tzv. socijalističkog i povratak u kapitalistički način proizvodnje, bio je u Rusiji praćen mnogobrojnim protivrečnostima i teškoćama, od kojih mnoge nisu prevaziđene ni posle 12 godina strukturnog prilagođavanja novim uslovima i promenama u svetskoj privredi nastalim na razmeđu XX i XXI veka.

Ekonomski razvoj Ruske Federacije u tih 12 godina odvijao se pod uticajem raspada jedinstvenog tržišta bivšeg Sovjetskog Saveza, raspada Varšavskog ugovora i SEV-a i dalekosežnih promena u svetskoj privredi uslovljenih na drugoj strani produbljivanjem integrativnih i globalizacijskih procesa.

Posebno teška ekonomska situacija u Rusiji nastala je u prvom periodu tranzicije koji je trajao od sredine 1992. do avgusta 1998. godine kada je zemlju zahvatila duboka monetarna i finansijska kriza. Nakon toga, u periodu od 1999. do danas primetan je proces snažnog ekonomskog oporavka Rusije u kojem je prosečna stopa privrednog rasta, merena rastom GDP, iznosila oko 7 odsto godišnje⁴. U toj drugoj fazi tranzicije Rusija je uspela dobrim delom da revitalizuje svoju civilnu i vojnu industrijsku proizvodnju i da sanira svoju platno-bilansnu situaciju. Devizne rezerve Centralne banke Rusije premašile su danas iznos od 130 milijardi USD, a spoljni dug se uredno servisira i čak otplaćuje pre roka. Ukupan iznos spoljnog duga je u septembru 2004. godine procenjen na oko 192 milijarde dolara⁵, što je u granicama normalne zaduženosti imajući u vidu izvozni potencijal u 2004. godini od oko 183,1 milijarde dolara⁶ i nivo ukupnog GDP od 433,5 milijardi dolara, što čini 1,2% ukupnog svetskog GDP u 2003. godini⁷.

Ali, iako se može reći da je u Rusiji koncept postsocijalističke transformacije u periodu posle avgustovske krize 1998. godine zaokružen, to ne znači

⁴ Izračunato na osnovu podataka Svetske banke: Main Macroeconomic Indicators – Russian Federation, <http://worldbank.org.ru>, Washington, D.C.

⁵ Centralna banka Ruske Federacije, http://www.cbr.ru/credit_statistics/debt.htm, 22.03.2005.

⁶ Centralna banka Ruske Federacije, http://www.cbr.ru/credit_statistics/trade.htm, 22.03.2005.

108 ⁷ World Development Indicators database, World Bank, Washington, D.C., September 2004.

da je tranzicija i okončana i da se ne mogu očekivati dalje radikalne promene, pre svega u domenu strukturnog prilagođavanja i institucionalne izgradnje ambijenta za tržišno poslovanje. A za dalji tok tog procesa i ukupan ekonomski razvoj zemlje posebno je značajan dokument *Strategija razvoja Ruske Federacije do 2010. godine*, koji je Vlada usvojila juna 2000. godine⁸ i kojim je predviđeno da se strategija dugoročnog razvoja realizuje u tri etape. Prva etapa se odnosila na 2000. godinu kada je trebalo stvoriti zakonodavnu osnovu za obezbeđivanje novih uslova privređivanja (uglavnom realizovana); druga na period 2001–2003. godine kada je trebalo realizovati ekonomske politike u skladu s novim principima (deregulacija privrede, garantovanje prava svojine i jednakih uslova konkurencije i sl.) i potrebom razvoja „novog sektora“ na osnovu oslobađanja preduzetničke inicijative (realizacija i dalje traje); i treća koja će trajati od 2004. do 2010. godine i predstavljati period sveobuhvatne strukturne reorganizacije privrede koji će biti stimulisan kompleksom socijalno-ekonomskih faktora – novim investicijama, rastućom spoljnom konkurencijom i slično.

Ukratko, nova strukturna politika bi trebalo prvenstveno da bude usmerna na jačanje konkurentskih prednosti Rusije na unutrašnjem i spoljnom tržištu, stimulisanje razvoja grana sa visokim stepenom obrade, kao i sfere usluga; otklanjanje strukturnih deformacija i završetak transformacije neefikasnih instituta komandne privrede u efikasne institute tržišne privrede.

Sa stanovišta budućeg razvoja ekonomske saradnje između Rusije i Srbije i Crne Gore treba ukazati na sledeće bitne okolnosti koje su naglašene u ruskoj strategiji dugoročnog razvoja. Pre svega, orijentacija na intenzivnije uključivanje u svetsku privredu i globalno svetsko tržište uz jačanje stepena otvorenosti Rusije prema inostranstvu dovešće do jačanja konkurencije na njenom tržištu, čime će izvoz roba i usluga iz SCG biti otežan, jer će se naši izvoznici suočiti sa konkurencijom najrazvijenijih firmi Zapada. S druge strane izvoz Rusije se bazira na izvozu nafte i zemnog gasa i to uglavnom na konvertibilna tržišta Zapada, pa će se samim tim smanjiti mogućnosti za uvoz navedenih energenata s obzirom na uslove plaćanja i mogućnosti kontraisporuka. Na kraju, oživljavanje ekonomskih aktivnosti u Rusiji dovešće do porasta potrošnje energenata u zemlji i time smanjiti mogućnost njihovog izvoza.

Za razliku od Rusije koncept postsocijalističke tranzicije u SCG, posebno u Srbiji, još uvek nije zaokružen ni po sadržini, niti po načinu i rokovima sprovođenja, što se nepovoljno odražava na ukupnu ekonomsku saradnju Srbije i Crne Gore sa inostranstvom i posebno sa Rusijom. U periodu sankcija međunarodne zajednice protiv SR Jugoslavije, pojedine reformske promene u Srbiji

⁸ Osnovni elementi strategije objavljeni su u nedeljniku »Економика и жизнь», No. 24, Москва, 2000.

bile su usporene (privatizacija državnih preduzeća i sanacija banaka), dok su neke praktično onemogućene (liberalizacija spoljne trgovine i izgradnja otvorene tržišne privrede). Proces reformi je intenziviran tek nakon promena u Srbiji oktobra 2000. godine kada reformski zahvati zapravo i dobijaju pravi tranzicioni karakter u smislu napuštanja postojećeg i izgradnje novog sistema privredivanja zasnovanog na tržišnoj konkurenciji i intenzivnijem uključivanju u međunarodne ekonomske, finansijske i integracione tokove, uz nepokolebljivu orijentaciju nove elite Srbije ka uključivanju zemlje u EU i u svetske tokove globalizacije. Sa stanovišta razvoja ekonomske i drugih vidova saradnje (naučno-tehnička, vojna, bezbednosna) sa Rusijom naznačeni magistralni pravac srpske postsocijalističke tranzicije je podsticajan.

Evropska opcija

U politici ekonomskih odnosa sa inostranstvom praktično sve evropske zemlje u tranziciji su kao strateški cilj proklamovale uključivanje u evropski privredni prostor, i naravno u Evropsku Uniju kao najperspektivniju ekonomsku grupaciju, ne samo u Evropi, već i u svetu u celini.

Srbija i Crna Gora kao ključna zemlja Zapadnog Balkana ne može ostati izvan magistralnog pravca proširenja EU na jugoistočnu Evropu u celini i Zapadni Balkan posebno. Naime, proširenje EU na istok Evrope prijemom triju baltičkih država (Estonija, Letonija i Litvanija) i pet zemalja centralne Evrope (Poljska, Mađarska, Češka, Slovačka i Slovenija) u punopravno članstvo maja 2004. godine, odmakli pregovori o prijemu u EU Rumunije i Bugarske, kao i najavljeni početak pregovora sa Hrvatskom, iz osnova su promenili i još više će promeniti međunarodni položaj Srbije i Crne Gore koja će se tako naći *u potpunom ekonomskom, političkom, privredno-sistemskom i vojno-bezbednosnom okruženju Evropske Unije.*

Stoga je razumljivo što su sadašnje vladajuće elite Srbije i Crne Gore bezrezervno opredeljene za pridruživanje SCG Evropskoj Uniji i što ova orijentacija ima, a sigurno će i u narednim godinama imati prioritet u spoljnoj politici, posebno u politici ekonomskih odnosa sa inostranstvom.

Međutim, kada je reč o ekonomskoj saradnji sa EU, Rusija predstavlja specifičan slučaj. Pre svega, ona je isuviše velika zemlja da bi mogla biti kandidat za prijem u EU, bar u periodu od narednih desetak godina. S druge strane, Rusija se nedvosmisleno opredelila, posebno u drugoj fazi reformi posle avgusta 1998. godine, za intenziviranje ekonomske saradnje sa tehničko-tehnološki najrazvijenijim zemljama Zapada, odnosno sa EU, SAD i Japanom, što će se neminovno nepovoljno odraziti na njenu saradnju sa ekonomski ma-

nje razvijenim zemljama, čak i na saradnju sa članicama Zajednice nezavisnih država (ZND) i bivšim partnerima u SEV-u. Srbija i Crna Gora u tom pogledu ne predstavljaju izuzetak.

Uticaj „tranzicione depresije“ i ratnih razaranja

Sve zemlje u tranziciji zapale su u početnom periodu tog procesa u tzv. *tranzicionu ili transformacionu krizu*. Iako velik broj teoretičara i ekonomskih analitičara sa Zapada, od kojih su mnogi bili ili su još uvek savetnici pojedinih vlada zemalja u tranziciji i zagovornici šok terapije (Džefri Saks, Anders Oslund, Janoš Kornai, Olivije Blanšar i drugi), smatra da je transformaciona recesija u prvom periodu neminovna, svakako se nije očekivao pad ekonomske aktivnosti takvih razmera. Anders Oslund čak smatra da je transformacioni pad u Rusiji zapravo posledica nedovoljne radikalnosti tranzicije⁹.

Istovremeno, drugi, ne manje kompetentni autori tvrde da transformaciona recesija nije bila neophodna, niti nužna. Džozef Štiglic, jedan od laureata Nobelove nagrade za ekonomiju za 2001. godinu, smatra da su nepovoljne posledice tranzicije rezultat pogrešnog shvatanja tržišne ekonomije i pogrešnog shvatanja procesa reformi. On oštro osuđuje primenu šok terapije i zalaže se za gradualistički pristup tranziciji koji naziva *inkrementalizam*¹⁰. Kako god bilo, u praksi, posle perioda transformacione recesije, nastupio je period ekonomskog oporavka koji, izuzev u Poljskoj, nigde nije bio ni dovoljno snažan ni dovoljno brz. O dubini transformacione recesije pritom svedoče podaci o dinamici realnog bruto društvenog (BDP) ili neto materijalnog proizvoda (NMP) u periodu tranzicije.

Tabela koja sledi pokazuje da je do najvećeg pada ukupne proizvodnje u periodu 1989–2000. godine došlo u balkanskim zemljama u tranziciji, posebno u SCG. Zemlje Centralne Evrope (CE-5) bile su manje pogođene tranzicionom krizom, ali se i u njima zapaža pad ekonomske aktivnosti. Ni u jednoj istočnoevropskoj zemlji, izuzev Poljske, Slovenije i Slovačke, nije u 1999. godini dostignut nivo ekonomske aktivnosti iz 1989. godine, koja se smatra početnom godinom tranzicije. U ZND¹¹ najveći pad ekonomske aktivnosti za-

⁹ Anders Åslund, «Why Has Russia's Transformation Been So Arduous?», Rad prezentiran na godišnjoj konferenciji Svetske banke 28-30. aprila 1999.

¹⁰ Joseph E. Stiglitz, »Whither Reform? Ten Years of the Transition«, uvodni referat na godišnjoj konferenciji Svetske banke 28-30. aprila 1999.

¹¹ Zajednica Nezavisnih Država: 12 novih država nastalih u evropskom delu bivšeg SSSR-a (Rusija, Belorusija, Ukrajina i Moldavija) na Kavkazu (Gruzija, Jermenija, Azerbejdžan) i u Centralnoj Aziji (Kazahstan, Turkestan, Uzbekistan, Kirgizija i Tadžikistan).

beležen je u zemljama zahvaćenim etničkim sukobima (Jermenija, Azerbejdžan, Gruzija, Rusija i Tadžikistan) i u Ukrajini.

Tabela 1. Indeks realnog BDP zemlja u tranziciji 1989-2003. (1989 = 100)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
IE	83,3	78,3	77,1	79,8	84,6	88,2	90,5	92,8	94,3	97,9	101	104	108
CE-5 ^{a)}	84,1	83,8	85,0	88,5	93,5	97,9	102	106	109	113	116	118	122
JIE-7	80,8	70,7	66,8	69,2	74,4	76,5	74,9	74,6	73,1	75,8	79,5	83,2	86,8
Albanija	64,8	60,1	65,9	71,4	80,9	88,2	79,1	89,2	97,1	105	111	117	124
Bugarska	83,3	77,2	76,1	77,5	79,7	72,2	68,2	70,9	72,5	76,4	79,6	83,4	87,0
Rumunija	82,2	75,0	76,2	79,2	84,8	88,2	82,8	78,8	77,9	79,6	84,2	88,3	92,6
BiH	„	„	„	„	100	154	211	243	266	281	293	304	314
Hrvatska	73,3	64,7	59,5	63,0	67,3	71,3	76,2	78,1	77,4	79,6	83,2	87,5	91,2
Makedonija	84,3	78,7	72,8	71,6	70,8	71,6	72,6	75,1	78,4	81,9	78,2	78,9	81,4
SCG ^{b)}	81,4	58,7	40,6	41,7	44,2	46,8	50,3	51,5	42,4	45,1	47,6	49,4	50,1
BD-3 ^{c)}	89,1	68,2	59,1	56,5	58,3	60,8	65,8	69,8	69,9	73,9	79,0	84,3	90,7
ZND	91,0	78,3	7,07	60,5	57,1	55,1	55,9	54,1	56,9	62,0	65,7	69,2	74,5
Rusija	92,2	78,8	71,9	62,8	60,2	58,1	58,9	55,7	59,2	65,2	68,5	71,7	77,0
Ukrajina	88,0	79,3	68,0	52,4	46,0	41,4	40,2	39,4	39,3	41,6	45,4	47,9	52,4
Ukupno	88,7	78,3	72,6	66,3	65,4	65,0	66,3	65,7	68,1	72,8	76,3	79,6	84,6

Izvor: UNECE, Economic Survey of Europe, New York and Geneva, 2002, No.2, p.162; 2003, No. 2, p. 112; 2004, No. 2, p.p. 80, 114.

Napomene: a) Zemlje centralne Evrope – nove članice EU: Poljska, Mađarska, Češka, Slovačka i Slovenija; b) SCG od 1999. godine bez podataka za Kosovo i Metohiju; c) Estonija, Letonija, Litvanija.

Pad ekonomske aktivnosti u Rusiji u periodu do 1998. godine i u SR Jugoslaviji, ali i u ostalim zemljama u tranziciji, nepovoljno je uticao na ekonomsku saradnju između Rusije i Srbije i Crne Gore, kako na njihove bilateralne odnose tako i na različite multilateralne aranžmane – zajednička ulaganja, konzorcijume i slično.

Spoljno finansiranje

Veoma značajan faktor u odnosima zemalja u tranziciji sa inostranstvom je *spoljno finansiranje* strukturnih promena i procesa tranzicije. Neto uvoz kapitala u istočnoevropske zemlje u periodu 1990–2003. iznosio je kumulativno

oko 270 milijardi dolara. Od toga je lavovski deo (65%) otpadao na zemlje Centralne Evrope, sadašnje članice EU, posebno na Mađarsku, Češku Republiku i Poljsku. Ostale zemlje imale su znatno manji priliv stranog kapitala, ali se može očekivati da će se u narednim godinama on povećati i kad je reč o pojedinim balkanskim zemljama. Naravno, pod uslovom da se na prostoru Balkana uspostavi politička stabilnost i reše problemi nastali raspadom SFRJ i krizom na Kosovu. Priliv stranog kapitala u baltičke zemlje u tranziciji i u evropske članice ZND je za sada skromnih razmera.

Podaci iz naredne tabele koji ilustruju neto priliv kapitala u zemlje u tranziciji i posebno u Rusiju i SCG pokazuju da je Rusija, koja inače spada u red zemalja sa najvećim bekstvom kapitala u inostranstvo, istovremeno ostala van osnovnih tokova priliva stranog kapitala. O iznosu kapitala koji je iz Rusije prebačen u inostranstvo postoje različite procene, ali se pretpostavlja da je neto odliv kapitala u periodu 1996–2003. iznosio oko 17 milijardi dolara godišnje¹², odnosno da su finansijski oligarsi koji su u sprezi sa najvišim vrhom zemlje u Jeljcinovoj eri kontrolisali vitalne sektore ruskog izvoza, posebno izvoz prirodnog gasa i nafte, raznim ilegalnim ili polulegalnim kanalima u inostranstvo prebacili oko 150 milijardi dolara. To se takođe nepovoljno odrazilo na ekonomsku saradnju između Rusije i Srbije i Crne Gore, jer SCG sigurno nije na magistralnom pravcu ekonomskih odnosa Rusije sa inostranstvom, koje dobrim delom i dalje kontrolišu i usmeravaju ti isti finansijski oligarsi čija se imovina procenjuje u milijardama dolara¹³.

Tabela 2. Neto priliv kapitala u zemlje Istočne Evrope (u milijardama dolara)

	1990-94	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003 ^{a)}	1990-2003
IE	34,3	25	18,5	26	31	31,3	27,1	28,1	29,9	18,6	270,2
CE-5	23,4	19,7	11,5	12,9	21	21,8	18,7	15,3	20,2	10,1	174,6
Češka	6,3	8,8	3,5	1,4	3,3	3,2	3,5	4,4	8,9	2,6	45,9
Mađarska	13	7	0,2	0,8	3,1	4,4	2,4	1	0,8	2,5	35,2
Poljska	2,4	2,7	5	7,4	12,8	11,7	10,6	6,7	5,9	4,2	69,4
Slovačka	2,2	0,9	2,3	2	1,5	1,8	1,5	1,9	3,9	0,6	18,6
Slovenija	-0,5	0,3	0,5	1,3	0,3	0,7	0,73	1,3	0,7	0,2	5,4
JIE-7^{b)}	9,8	4,2	5,3	10,7	7,1	7,3	6,63	10,6	8,1	7,1	76,5
Bugarska	3,4	0,3	-0,8	0,6	0,5	1,2	1,1	1,1	0,4	1,4	9,2
Rumunija	4,4	1,4	2,8	3,8	2,1	1,5	2,3	3,7	2,4	1,8	26,2

¹² UNECE, Economic Survey of Europe, 2005, No.1, p. 62.

¹³ Na najnovijoj listi svetskih milijardera koju redovno publikuje časopis *Forbs* navedena su imena 40 ruskih dolarskih milijardera.

ZB-5	2	2,5	3,3	6,3	4,5	4,6	3,23	5,8	5,3	5,35	42,9
Albanija	0,4	..	0,2	0,3	0,1	0,3	0,3	0,4	0,4	0,18	2,6
BiH	0	..	1,1	1,1	1,2	0,7	1	1,9	1	0,38	8,4
Hrvatska	1,4	2,2	1,7	2,8	1,7	2	1	1,9	1,2	1,96	17,9
Makedonija	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,33	0,3	0,2	0,95	3,6
SCG	1,8	1,1	1,3	0,6	1,3	2,5	1,26	9,8
BD-3	1,1	1,1	1,7	2,4	2,9	2,2	1,7	2,2	1,6	1,43	18,3
ZND	4	12,9	-8	6,8	-0,4	-20,6	-30,7	-23,3	-13,6	14,4	-59
Belorusija	0,6	0,7	0,5	0,7	0,8	0,2	0,4	0,3	0,25	0,17	4,4
Moldavija	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,06	1,6
Ukrajina	3,2	1,6	2,1	1,7	..	-0,6	-1,1	0,2	-1,2	1,42	6,9
Rusija	0	10,4	-15	-0,1	-6	-23,3	-30,8	-26,6	-14,2	6,73	-85,1
Ukupno	38,3	37,9	9,4	29,9	28,2	8,7	-17,6	6,9	31,9	33,0	207

Izvor: *UNECE, Economic Survey of Europe* in 1996-1997, p. 162; 1998, No. 3, p.114; 2000, No.1, p. 140; 2000, No. 2/3, p.34; 2001, 2003, No.1, p.88, 2004, No.. 2, p. 95.

Napomena: a) Strane direktne investicije; b) Jugoistočna Evropa – Bugarska, Rumunija i države Zapanog Balkana (ZB-5).

U strukturi priliva stranog kapitala u zemlje u tranziciji inače dominira učešće stranih direktnih investicija. Ulaganja u hartije od vrednosti su manjih razmera, ali su i dalje značajna srednjoročna i dugoročna ulaganja u razne fondove.

Poređenjem postignutih rezultata u procesu postsocijalističke tranzicije i nivoa priliva stranog kapitala u pojedine zemlje jasno se uočava čvrsta pozitivna korelacija – što znači da su zemlje koje su primile najviše stranog kapitala ostvarile i najpovoljnije ekonomske rezultate. U svakom slučaju može se sa visokim stepenom sigurnosti tvrditi da bez izdašnije spoljne finansijske i druge pomoći (prenos znanja, tehnologije, obuke i sl.) nema ni uspešne tranzicije, niti efikasnog uključivanja u međunarodnu podelu rada.

Promene u spoljnoj trgovini

Najradikalnije i najočiglednije promene u periodu tranzicije dogodile su se u sektoru trgovinskih odnosa zemalja u tranziciji sa inostranstvom. Posle rasformiranja SEV-a i dezintegracije bivšeg SSSR-a, evropske zemlje u tranziciji, u prvom redu zemlje Centralne Evrope i Rusija, okrenule su se razvoju trgovinske saradnje sa razvijenim tržišnim privredama Zapada, posebno sa EU, koja je danas njihov dominantni spoljnotrgovinski partner.

Tabela 3. Izvoz zemalja u tranziciji (ZUT) 1992-2003. godine (u milijardama US\$)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Bugarska	3,9	5,4	4,9	4,9	4,2	4,0	4,8	5,1	5,7	7,4
Češka	16,2	21,7	21,9	22,8	26,4	26,9	29,0	33,4	38,5	48,7
Slovačka	6,7	8,6	8,8	9,6	10,8	10,3	11,9	12,7	14,5	22,0
Mađarska	10,7	12,9	15,7	19,1	23,0	25,0	28,1	30,5	34,3	42,5
Poljska	17,2	22,9	24,4	25,8	28,2	27,4	31,7	36,1	41,0	53,6
Rumunija	6,2	7,9	8,1	8,4	8,3	8,5	10,4	11,4	13,9	17,6
BiH	..	0,03	0,06	0,2	0,35	0,52	0,68	0,8	0,73	1,05
Hrvatska	4,3	4,6	4,5	4,2	4,5	4,3	4,43	4,7	4,9	6,2
Slovenija	6,8	8,3	8,3	8,4	9,1	8,6	8,7	9,3	10,3	12,7
SRJ/SCG	..	1,5	1,9	2,7	2,9	1,5	1,72	1,9	2,3	2,5
ZND	90	111	122	123	104	103	144	144	153	190
Rusija	67	80	87	87	73	7,37	103	101	107	135
Ukupno	167	211	229	239	232	229	286	302	332	424

Izvor: UN/ECE *Economic Survey of Europe*, No. 3, 1998, p.p. 171-172; No. 1, 2000, p. 234; No. 2, 2001, p. 171, No. 2, 2004, p. 89.

U prvim godinama tranzicije (1990–1993) dolazi, naime, do izvesne redukcije njihovog izvoza, da bi od 1994. godine počela nagla ekspanzija i u 2003. godini njihov ukupni izvoz dostigao iznos od 230 milijardi dolara. Slična tendencija karakteriše i izvoz članica ZND. Pri tome, u ukupnom izvozu zemalja u tranziciji Rusija učestvuje sa 35,8 odsto, uglavnom zahvaljujući deviznim prihodima od izvoza sirovina i posebno energenata¹⁴. Što se tiče uvoza zemalja u tranziciji, posle početne stagnacije ili manjeg pada, nakon 1994. godine dolazi do nagle ekspanzije, s tim što njihov uvoz daleko premašuje njihov ukupni izvoz.

Tabela 4. Uvoz zemalja u tranziciji 1992-2003. godine (u milijardama US\$)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Bugarska	4,3	5,6	5,1	4,9	5,0	5,5	6,5	7,2	7,9	10,7
Češka	17,4	25,3	27,9	27,6	28,8	28,9	32,2	36,5	40,7	51,3
Slovačka	6,6	8,8	11,1	11,6	13,0	11,3	12,7	14,7	16,6	22,6
Mađarska	14,6	15,5	18,1	21,2	25,7	28,0	32,1	33,7	37,6	47,5
Poljska	21,6	29,0	37,1	42,3	47,0	45,9	48,9	50,2	55,1	68,0

¹⁴ UNECE, *Economic Survey of Europe*, 2004, No. 2, p. 89.

Rumunija	10,3	10,3	11,4	11,3	11,8	10,4	13,0	15,5	17,8	24,0
<i>BiH</i>	..	0,52	1,2	1,56	2,12	2,43	2,3	2,3	2,7	3,3
Hrvatska	5,2	7,5	7,8	9,1	8,3	7,8	7,9	9,1	107	14,2
Slovenija	7,3	9,5	9,4	9,4	10,1	10,0	10,1	10,1	10,9	13,8
SCG	..	2,7	4,1	4,8	4,9	3,4	3,7	4,8	6,3	7,5
ZND	75,0	95,5	108	113	95,1	70,5	81,8	94,7	104	129
Rusija	505	62,6	68	72	58	39,5	44,7	53,7	61	75,7
ZUT	166	220	254	272	268	238	267	296	330	417

Izvor: *ECE, Economic Survey of Europe*, No. 3, 1998, p.p. 171-172; No. 1, 2000, p. 235; No. 2, 2001, p. 172; No. 2, 2004, p. 90.

Obim spoljnotrgovinske razmene evropskih zemalja u tranziciji povećan je posle 1993. godine za više od tri puta. Međutim, njihov relativni značaj u ukupnoj svetskoj trgovini znatno je opao. Učešće zemalja u tranziciji u ukupnom svetskom izvozu iznosilo je 7,5 odsto i u svetskom uvozu oko 7 odsto u 1987. godini, a u periodu tranzicije taj udeo ni u izvozu, ni i u uvozu nije premašivao 3,5odsto¹⁵.

Kumulativni deficit istočnoevropskih zemalja u periodu 1990–2003. iznosio je oko 350 milijardi dolara, pri čemu je najveći zabeležen u Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Rumuniji i Hrvatskoj. Nasuprot tome, Rusija, kao veliki izvoznik energetske i drugih sirovina, od 1994. do 1998. godine beleži konstantan suficit od oko 30 milijardi USD u proseku godišnje, da bi, zbog skoka cena nafte na svetskom tržištu, u 1999. godini on dostigao 42 a u 2000. godini 69 milijardi US dolara.

Najveće promene u ekonomskim odnosima sa inostranstvom nastupile su inače u oblasti *regionalne distribucije spoljnotrgovinske razmene*. U prvoj deceniji tranzicije došlo je, naime, do radikalnog zaokreta u regionalnim tokovima spoljnotrgovinske razmene Rusije i ostalih evropskih zemalja u tranziciji čiji je zaokret ka tržištima razvijenih zemalja Zapada, posebno ka tržištu EU, bio rezultat ne samo smanjenja razmene sa državama nastalim na tlu bivšeg Sovjetskog Saveza, već i ekonomske politike rukovodstava koja su u većini slučajeva kao vrhunski prioritet u ekonomskim odnosima sa inostranstvom proklamovale uključivanje u EU.

Tako je, na primer, udeo zemalja sa razvijenom tržišnom privredom u ukupnom izvozu istočnoevropskih zemalja u tranziciji u 1980. godini iznosio 35,7 odsto, u 1990. 49,5 odsto, da bi uz konstantno povećanje u 2003. godini premašio 70 procenata. Slična tendencija je manifestovana i na strani uvoza, gde je učešće zapadnih zemalja sa 38,7 odsto u 1980. povećano na 65 od-

116 ¹⁵ WTO, Annual Report 1998, International Trade Statistics, p. 48.

sto u 2004. godini, a takvi trendovi regionalne distribucije spoljnotrgovinske razmene ispoljeni su i u razvoju spoljne trgovine Rusije. Udeo zemalja sa razvijenom tržišnom privredom u ukupnom izvozu Rusije iznosi danas oko 55, a u njenom uvozu oko 65 odsto¹⁶.

Ali, dok je zaokret evropskih zemalja u tranziciji ka zapadnim tržištima prvenstveno uslovljen orijentacijom ka uključivanju njihovih privreda u EU, identična tendencija uočena u spoljnotrgovinskoj orijentaciji Rusije motivisana je drugim faktorima. Rusija je, naime, svesna da u bližoj budućnosti ne može postati članica EU, ali je zainteresovana za otvaranje svoje privrede prema Zapadu pre svega zbog modernizacije vlastite ekonomije, to jest, nabavke sa Zapada moderne opreme i tehnologije, što može finansirati izvozom energetskih i drugih sirovina.

Izgledi za razvoj ekonomske saradnje SCG i Rusije

Privrede SFR Jugoslavije i bivšeg SSSR-a bile su komplementarne, što može potvrditi obim i struktura međusobne ekonomske saradnje, uključujući i saradnju na multilateralnoj osnovi u okviru SEV-a do 1989. godine.

Danas je, međutim, posle svega što se dogodilo teško proceniti odnos dveju privreda i njihov obostrani interes. SR Jugoslavija se sve do oktobra 2000. godine nalazila u međunarodnoj izolaciji, što je uticalo na njenu ukupnu spoljnoekonomsku saradnju, pa i na ekonomsku saradnju sa Rusijom koja je, bar kad je reč o oficijelnim kanalima, u tom periodu gotovo zamrla. S druge strane, Rusija je godinama bila u tranzicionoj depresiji, što se takođe negativno odrazilo na njene ekonomske odnose sa inostranstvom, uključujući i SRJ. Posle ukidanja sankcija saradnja SCG sa Rusijom postepeno se obnavljala, ali je do dan-danas ostala daleko od obima i strukture saradnje iz perioda do 1989. godine. Stoga su i dalje izuzetno aktuelna pitanja revitalizacije ekonomskih odnosa između SCG i Rusije, posebno s obzirom na visok stepen zavisnosti SCG od uvoza nafte i prirodnog gasa, ali i drugih energetskih sirovina, čiji je Rusija jedan od najvećih svetskih izvoznika.

Izvozni i uvozni kapacitet Ruske Federacije je veoma značajan. Rusija je ostvarila 1989. godine ukupni spoljnotrgovinski promet od 100 milijardi dolara od čega 81,5 odsto otpada na trgovinu sa zemljama tzv. daljeg inostranstva, to jest zemljama koje su ranije bile partneri bivšeg SSSR-a, a na trgovinu sa bivšim sovjetskim republikama, sada nezavisnim državama članicama ZND 18,5 odsto. Međutim, tokom 2004. godine obim njene spoljnotrgovin-

¹⁶ UNECE, *Economic Survey of Europe*, 2004, No. 2, p. 92.

ske razmene premašio je 250 milijardi dolara, što je direktna posledica rasta cena energenata na svetskom tržištu. U prvom redu nafte i prirodnog gasa, koji su i osnovni izvozni artikli Rusije. Pritom Rusija ima permanentno visok suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa inostranstvom, a najveći višak izvoznih prihoda ostvaruje u trgovini sa zemljama konvertibilnog područja. To je i logično, s obzirom na to da u njenom izvozu danas dominiraju sirova nafta (240 miliona tona), naftni derivati (preko 80 miliona tona – benzin, dizel gorivo i mazut), dizel goriva (oko 30 miliona tona), prirodni gas (oko 180 milijardi m³), kameni ugalj (preko 70 miliona tona), drvna građa (preko 45 miliona m³), mineralna đubriva (oko 25 miliona tona), proizvodi crne metalurgije (do 50 miliona tona), nikel i aluminijum. Izvoz mašina i opreme je manjih razmera i apsorbuje oko 7 odsto njenog ukupnog izvoza¹⁷. Nasuprot tome u uvozu Rusije dominira uvoz mašina i opreme (38 odsto ukupnog uvoza), posebno iz razvijenih zemalja Zapada, uvoz poljoprivrednih proizvoda i sirovina poljoprivrednog porekla, uvoz industrijske robe za široku potrošnju i lekova. Njeni najznačajniji spoljnotrgovinski partneri su Evropska Unija, SAD i Japan.

U oblasti spoljnotrgovinske razmene SCG ispoljene su slične tendencije kao i u trgovini ostalih zemalja u tranziciji sa inostranstvom. To znači da je takođe dominantna orijentacija na razvoj trgovinske saradnje sa razvijenim zemljama Zapada, s tim što, za razliku od drugih zemalja u tranziciji, posebno onih koje su postale članice ili su kandidati za prijem u članstvo EU, SCG još uvek ima dosta visok udeo trgovine sa zemljama u tranziciji. To je prvenstveno posledica razvijene trgovinske razmene sa Bosnom i Hercegovinom (Republikom Srpskom) i Makedonijom, gde verovatno visok udeo ima i reeksport iz razvijenih zapadnih zemalja, kao posledica dugogodišnjih sankcija i međunarodne izolacije SRJ, u prvom redu Srbije.

Robna razmena SCG sa Rusijom iznosila je u 2000. godini 435 miliona dolara, u 2001. – 765, u 2002. – 878 i u 2003. godini 1.160 miliona dolara¹⁸. To je svakako daleko manje od obostranih mogućnosti, pogotovu ako se zna da Hrvatska i Slovenija razmenjuju sa Rusijom skoro milijardu dolara godišnje¹⁹. Udeo SCG u ukupnom spoljnotrgovinskom prometu Rusije u 2003. godini iznosio je 0,23 odsto²⁰.

Uz to, u spoljnotrgovinskoj razmeni SCG sa Rusijom ustaljena je jedna po SCG vrlo nepovoljna tendencija. To se pre svega odnosi na veliki debalans u

¹⁷ Izvoz osnovnih proizvoda Rusije, <http://rusimex.ru>.

¹⁸ SZS, Statistički godišnjak SCG, Beograd, 2004, str. 175, 176.

¹⁹ Izvoz i uvoz Rusije u 2003. godini, <http://rusimpex.ru>.

²⁰ Izvoz i uvoz Rusije u 2003. godini, <http://rusimpex.ru>.

međusobnoj trgovini od 233 miliona USD u 2000. godini, 605 miliona u 2001, 696 miliona u 2002. i 906 miliona dolara u 2003. godini.

Na osnovu svega izloženog mogu se približno odrediti perspektive razvoja ekonomske saradnje Rusije i Srbije i Crne Gore u bližoj budućnosti. Pritom treba imati u vidu da će ta saradnja u najvećoj meri biti determinisana daljim razvojem procesa tranzicije, kako u Rusiji, tako i u SCG, kao i činjenicom da su ti procesi do sada imali prilično ambivalentne efekte. S jedne strane, formiranje osnova tržišnog privređivanja će doprineti jačanju privatne inicijative pa će ekonomske veze između dve zemlje biti razućenije i svestranije. S druge strane, otvaranje ruske privrede prema Zapadu će doprineti jačanju konkurencije na njenom tržištu, što će dovesti do dominacije moćnijih partnera, u prvom redu zapadnih transnacionalnih i multinacionalnih kompanija pored kojih će plasman srpskih proizvoda biti otežan. Pored toga, na razvoj ekonomske saradnje ograničavajuće će uticati i orijentacija SCG na uključivanje u zapadnoevropske ekonomske tokove, s perspektivom pridruživanja Evropskoj Uniji, kao i struktura međusobne razmene bazirana na uvozu energenata iz Rusije i skromnim izvoznim mogućnostima privrede SCG koje se uglavnom svode na izvoz poljoprivrednih proizvoda (kukuruz i dr.), mehaničkih mašina, uređaja i delova (11,6 miliona dolara u 2003), električnih mašina i aparata (3 miliona dolara), kablova, žica i izolatora (4,5 miliona dolara), celuloze (oko 3 miliona dolara) i prirodnih mineralnih đubriva (oko 27 miliona dolara)²¹. Stoga se neko bitnije poboljšanje i uravnoteženje spoljnotrgovinske razmene dve zemlje ne može očekivati sve dok se industrija u Srbiji ne obnovi, posebno laka i prehrambena industrija, kao i proizvodnja trajnih potrošnih dobara, to jest artikala koji su ranije imali visok plasman i ugled na tržištu Rusije. Poljoprivredni proizvodi, posebno kukuruz, pšenica, voće, vino, prirodni voćni sokovi i drugo, takođe mogu naći plasman na ruskom tržištu, pod uslovom da Srbija obezbedi izvozne viškove ovih proizvoda i istovremeno se uklopi u standarde koji danas vladaju na tržištu Rusije u pogledu kvaliteta i posebno cene. Značajne mogućnosti za unapređivanje međusobne ekonomske saradnje postoje u oblasti izvoza usluga, posebno građevinarstva. U Rusiji danas radi veliki broj građevinskih firmi SCG koje ostvaruju značajan devizni priliv.

Istraživanja domaćih eksperata su pokazala da izvoz i uvoz Srbije nisu determinisani deviznim kursom, jer se u sadašnjim uslovima naše privrede najznačajniji faktori dinamike izvoza i uvoza nalaze u samoj proizvodnji, kako u njenom obimu i dinamici, tako i u produktivnosti rada, tj. u realnom, a ne u monetarnom sektoru²². To je razumljivo ako se ima u vidu da industrijski ka-

²¹ SZS, Statistički godišnjak SCG, Beograd, 2004, str. 175, 176.

²² G17 Institut, Izveštaj o tranziciji u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd, mart 2004, str. 129-130.

paciteti u Srbiji nisu modernizovani i rekonstruisani u dugogodišnjem periodu sankcija i izolacije, dok su mnogi vitalni objekti infrastrukture, posebno saobraćajni, i veliki broj industrijskih objekata razoreni tokom NATO bombardovanja, kada su, prema procenama koje dosta variraju, srpskoj privredi nanete štete koje se procenjuju u rasponu od 30 milijardi dolara (G17 Institut) do 100 milijardi dolara (procena tadašnje jugoslovenske vlade)²³.

Izlazak iz sadašnje nepovoljne situacije može se naći samo putem poklanjanja veće pažnje ruskom tržištu, čija je apsorpciona moć velika, kao i prilagođavanjem zahtevima cenovne i necenovne konkurentnosti, većom koordinacijom nastupa naših izvoznika i uvoznika na tržištu Rusije, i na kraju, ali ne kao najmanje važno, poklanjanjem veće pažnje saradnji malih i srednjih preduzeća SCG sa ruskim firmama.

S druge strane treba ohrabriti ruske kompanije, posebno u oblasti nafte i gasa, da se u većem stepenu neposredno i putem direktnih ulaganja angažuju na tržištu Srbije. U tom smislu dobro je što pojedine ruske kompanije učestvuju u tenderskim i aukcijskim prodajama naših firmi u procesu privatizacije (Lukoil je kupio Beopetrol i visoko je pozicioniran na srpskom tržištu) i što je Naftna industrija Srbije (NIS), na primer, sklopila ugovor o strateškom partnerstvu sa Lukoilom kojim je predviđeno da kroz povoljni kredit od 600 miliona dolara Lukoil uđe u modernizaciju domaćih rafinerija i time poveća njihovu konkurentsku sposobnost na međunarodnom tržištu. Najzad, ne treba zaboraviti ni pomenutu činjenicu da je iz Rusije tokom godina tranzicije izneto oko 150 milijardi dolara i da i za taj kapital, koji se uglavnom nalazi u zapadnim bankama, SCG pod određenim pretpostavkama može da postane interesantno odredište.

U svakom slučaju, u sagledavanju perspektiva ekonomske saradnje SCG sa Rusijom, i za našu privredu ostaje strateški značaj ruskog tržišta, za koje se danas otimaju i najveće transnacionalne korporacije. Tim pre, što je realno očekivati da će naš ulazak u EU biti dug i mukotrpan.

²³ G17, Serbia 2000 – A Year After the NATO Bombing, Group G17, <http://www.g17.or.yu/actiities/recon/1.htm>, 2000.